

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 332.1:37

*Шевчук А.В.,
к.е.н., докторант,
Інститут регіональних досліджень НАН України*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СУТНІСНОГО РОЗУМІННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Стихійне формування в Україні регіональних освітніх систем вимагає керуваності таких процесів. У зв'язку з цим актуалізується потреба їх якісних трансформацій. Розуміння трансформації як процесу, що є переважно притаманним складним структурам, дозволяє розширити спектр виявлення причин і закономірностей формування регіональних освітніх систем з подальшими їх змінами у зв'язку з внутрішніми структурними трансформаціями, що виникають на тлі зміни системи взаємовідносин між інституціями, які формують такі системи, а також зовнішніми впливами на системи, спричиненими макро- й мегафакторними явищами і процесами. Такий дуже узагальнений причинний підхід дозволяє осягнути всю глибину закономірностей формування і розвитку регіональних освітніх систем. Відповідно, постає завдання визначити, якими повинні бути трансформаційні зміни з метою недопущення руйнації сформованого тисячоліттями інституціонального середовища та забезпечення максимально можливого стимулюючого впливу системою освіти на соціально-економічний розвиток регіонів.

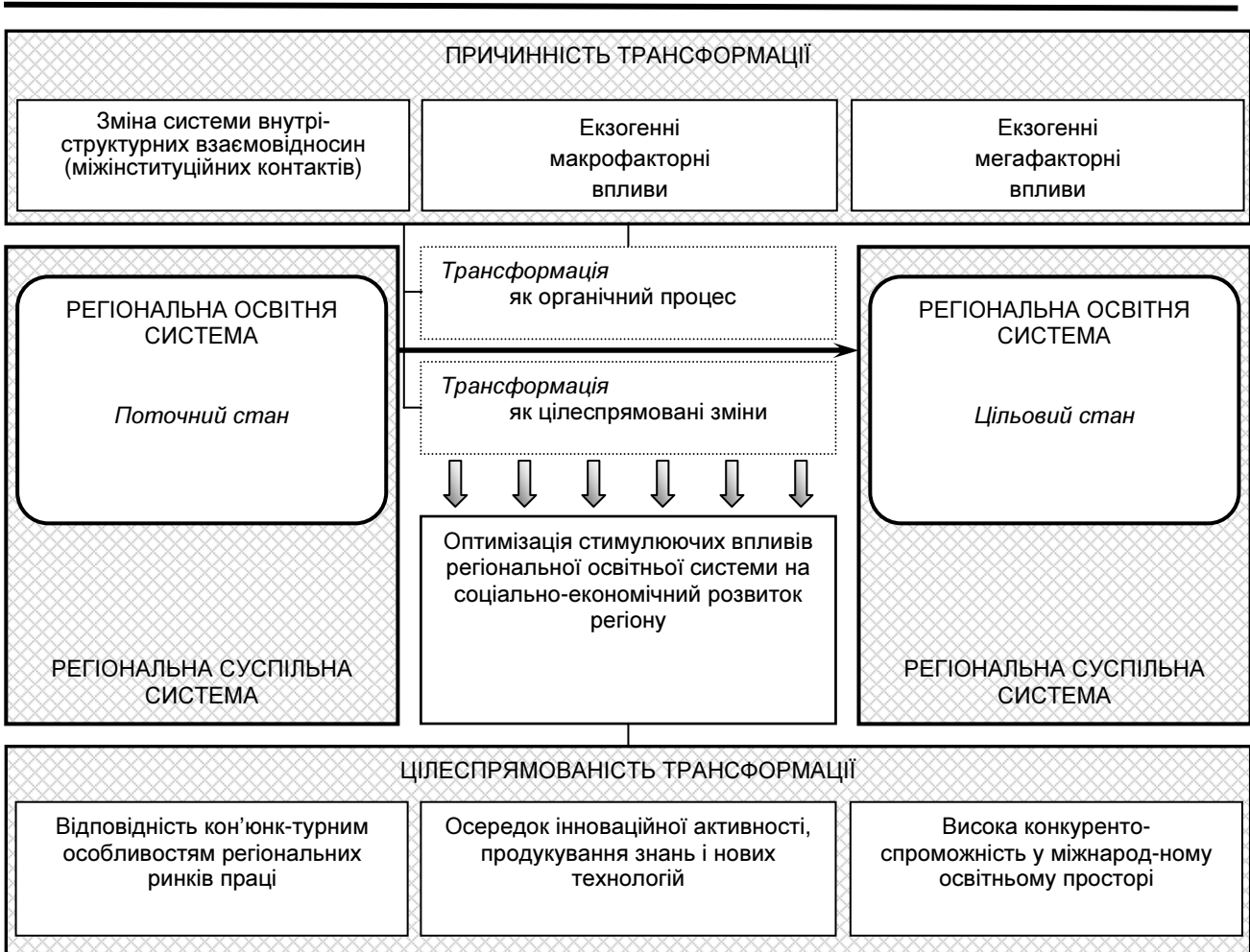
Актуальність даного дослідження підсилює той факт, що нинішня ситуація в сфері освіти є вкрай проблемною з підтримуючим характером організації освітнього процесу натомість випереджуючого. Поступова регіоналізація освітнього простору на нових прогресивних засадах може надати шанс вітчизняній системі освіти одержати нові конкурентні переваги. І саме завдяки трансформації регіональних освітніх систем, сформованих на стихійних засадах, можна побудувати розвинену національну систему освіти, конкурентоспроможну в міжнародному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою даного дослідження в контексті визначення теоретичних підходів трансформаційних змін у сфері освіти слугували праці таких відомих вітчизняних вчених, як: Ю. Бажал, Л. Ващенко, Л. Гриневич, О. Гринькевич, Д. Дзвінчук, О. Другов, М. Згуровський, Г. Зелінська, В. Кремень, В. Куценко, Т. Лукіна, С. Ніколаєнко, О. Овчарук, В. Пашков, Л. Рижак, А. Сбруєва, Л. Семів та інших. Згадані вчені у своїх дослідженнях на високому науковому рівні піднімали різні проблемні аспекти розвитку освіти в Україні. Проте стосовно трансформаційних процесів регіональних освітніх систем у вітчизняній науці цілісних напрацювань поки не простежується.

Постановка завдання. Метою даною публікації є теоретичне обґрунтування сутності трансформації регіональних освітніх систем в Україні та потреби її здійснення в умовах переходу до інформаційного суспільства. Завданнями при цьому будуть:

- визначення сутності трансформації регіональних освітніх систем як логічного процесу;
- огляд підходів вітчизняних вчених щодо проблемності та напрямів трансформаційних процесів у сфері освіти;
- систематизація основних причин трансформації регіональних освітніх систем в Україні з погляду впливу екзогенних факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація простору освіти – це перш за все зміна його архітектури відповідно до логіки культури [1, с. 47]. Схематично логічність трансформації регіональних освітніх систем відображена на рис. 1.

Рис. 1. Логічність трансформації регіональних освітніх систем

Джерело : складено автором

Як бачимо, основною ціллю трансформації регіональних освітніх систем має бути оптимізація їх стимулюючих впливів на загальний соціально-економічний розвиток регіону та інші його підсистеми. Чому здійснено акцент саме на такий хід впливу, а не навпаки, адже може поставати необхідність відстеження детермінації соціально-економічним станом регіону загалом та окремих його підсистем зокрема (особливо економічною) рівня розвитку його освітньої системи? Річ у тім, що якісні модернізаційні зміни повинні розпочинатись, насамперед, з освіти. Нині це особливо актуально для регіонів України, які за роки незалежності «погрузили» у деструктивних явищах і процесах. Маючи можливість формувати та управляти регіональними освітніми системами, можна досягти значних позитивних зрушень у соціально-економічному розвитку регіону на довготривалу перспективу з урахуванням його територіальної специфіки. Тому основною тезою в руслі обґрунтування напрямів трансформації регіональних освітніх систем повинно бути забезпечення їх стимулюючих впливів на загальний розвиток регіону на довготривалу перспективу і з стратегічним баченням такого розвитку.

Варто підкреслити, що системних напрацювань з питання трансформації регіональних освітніх систем у вітчизняній науці наразі немає. Разом з тим, для представлення авторського розуміння такого процесу варто виокремити окремі цінні міркування вітчизняних вчених. Досить вагомий напрям наукових тверджень тут формується з точки зору подальших перспектив розвитку освітніх систем. Зокрема, Л. Гаєвська з посиланням на Ю. Шленова та Ю. Бойцова вказує, що подальший розвиток системи освіти може відбуватися за одним із двох «сценаріїв» [2; 3]:

1) прагматизації та переважно професійної орієнтації освіти, які зводять її сутність до операційних знань. У цьому випадку руйнується взаєморозуміння між людьми, які змушені просуватися «слідом» за змінами, що відбуваються, пасивно пристосовуючись до них;

2) людиноцентричного підходу до освіти, який орієнтується при виборі змісту та методів навчання на інтереси людини як особистості і як активного суб'єкта різних видів діяльності.

У таких прогностичних оцінках приховується загроза штучної трансформації регіональних освітніх систем з метою відповідності новим загальноцивілізаційним викликам, які часто криються в комерціалізації відносин, домінуванні майнових і фінансових інтересів, свободі вибору віросповідання,

місця (країни, регіону) проживання тощо. Усе це руйнує націоідентичні характеристики організації освітнього процесу, що виявляються в інституціональній основі регіональних освітніх систем. Орієнтація ж у методиках викладання виключно на інтереси людини може призвести до надміру спрощеного представлення матеріалу, використання нестандартних підходів, що зумовить поступове обмеження інформаційної охопленості (глибини) освоюваних знань.

Проблемність якісної трансформації регіональних освітніх систем криється також у загальних суспільних протиріччях. Так, Ф. Барановський та Ю. Скорченко стверджують, що особливістю трансформаційних процесів, які відбуваються, є тривалість і глибина аномії, зумовлена випереджальним розкладанням старих соціальних інститутів порівняно з формуванням нових, а також прискорений, стрибкоподібний характер нинішніх метаморфоз (перевтілень) [4]. Відповідно трансформація регіональних освітніх систем повинна супроводжуватись модернізацією соціальних інститутів, особливо тих, що мають пряме відношення до освітніх процесів – органів державної влади, закладів культури, спорту, науки, профільних громадських організацій.

Д. Плинокос, розглядаючи різні моделі освіти (замкнену, прагматичну, розвинену та відкриту), вказує, що Україна повинна проводити поступову трансформацію моделі освіти, щоб не втратити позитивні надбання однієї моделі спробою замінити їх на новітні перетворення, притаманні іншій моделі, що не відповідають ступеню розвитку суспільства. Така трансформація повинна проводитися поступово, з урахуванням існуючих умов функціонування та наслідків переходу від однієї моделі до іншої [5]. Повністю підтримуючи такі твердження, варто підкреслити необхідність максимально можливого забезпечення «органічної еволюційності» в трансформації регіональних освітніх систем, котра відбувається більшою мірою, виходячи з нових викликів та потреб суспільства.

Теоретичне бачення трансформації у поєднанні зі зміною моделі регіональних освітніх систем обумовлює потребу врахування висновків вітчизняних вчених щодо типології таких моделей. І тут досить вдалий розподіл наводить Г. Педченко з виокремленням тоталітарної, прагматичної, раціональної і відкритої моделей, що за змістовною сутністю корелює з розподілом Д. Плинокос. Цінним є також твердження даного автора стосовно реалізації в сучасній системі освіти концепції підтримуючої освіти, коли підготовка фахівців (робітників, учнів) здійснюється головним чином на основі вимог сьогодення, без урахування того, що чекає на них у майбутньому. Ця система не забезпечує повноцінної підготовки людини до нових швидко мінливих умов існування [6]. Таким чином, серед важливих цілей трансформаційних процесів регіональних освітніх систем в Україні має бути власне подолання цього «підтримування» з формуванням натомість нового ідеологічного бачення «випередження» освітою інших суспільних змін, що є характерним для всіх розвинених країн.

Потребу трансформації освітніх систем обґрунтовує О. Соскін: необхідно змінити загальну парадигму функціонування системи освіти в Україні. Сьогодні в суспільстві існує потреба багатоманітності, позаяк уніфікованість, характерна для періоду промислових революцій, конвеєрного виробництва, себе вичерпала. У сучасну добу інформаційних технологій та безлюдних виробництв важливо створити умови для підготовки людини як особистості, носія креативного потенціалу, фахівця, здатного самостійно вирішувати накреслені завдання, не чекаючи наказу чи директиви згори [7]. Такі висновки вченого є очевидними. Разом з тим, для вітчизняних регіональних систем така кардинальна зміна концептуального бачення підготовки фахівця наразі є неприпустима, адже молодь поки не володіє достатнім рівнем самосвідомості та виключної потреби здобуття високого рівня знань. Часта працевлаштованість не за спеціальністю, суб'єктивні впливи на перспективи кар'єрного зростання по суті демотивують осіб, які навчаються, до якісного оволодіння новими знаннями. Натомість схильності до списування, прогулів, неформальних домовленостей, низький рівень поваги до викладацького складу (особливо такі процеси сьогодні спостерігаються на рівнях шкіл, де має місце поступова зміна моделі взаємодії «вчитель-учень» з виключною повагою та послухом на високі права учня відстоювання своєї думки, що часто супроводжується неправомірною поведінкою) наразі не дозволять ефективно побудувати освітній процес так, щоб результатом його вимірником був випускник з високим рівнем креативного потенціалу. На даному етапі це має бути випускник, зданий критично мислити, чинити спротив існуючим системним деструктивам, всебічно розвинений із потребою розвитку та високими моральними цінностями (чесність, здатність осуду асоціальної поведінки інших членів суспільства, доброта тощо). І лише надалі систему навчання слід будувати з орієнтацією на формування креативного потенціалу учня чи студента, що здатний створювати нові знання із притаманним інноваційним типом поведінки.

Як бачимо, твердження вчених стосовно трансформаційних перспектив у сфері освіти, які можуть бути адаптованими до регіональних освітніх систем, здебільшого є досить концептуальними та слабо прикладними. Це є цілком закономірним у силу обмеженого бачення стратегічних орієнтирів розвитку національної системи освіти зі збереженням національних основ та інституціональних засад організації освітнього процесу. Значна увага приділена соціокультурологічним передумовам та необхідності фундаменталізації, гуманітаризації та неперервності (на противагу дискретним властивостям) знань, що здобувають особи у ході освітнього процесу та після його завершення через самоосвіту і несистематичні споживання послуг регіональних освітніх систем.

При визначенні сутності трансформації слід пам'ятати про причинність такого процесу (див. рис. 1). Вона може виникати як у структурі самих регіональних освітніх систем, так і внаслідок екзогенних факторних впливів. Звертаючись до висновків вітчизняних вчених та власних спостережень, такими основними екзогенними причинами нинішніх трансформаційних процесів у сфері освіти є такі, що виникають у політико-управлінській, економічній, соціокультурній та інформаційно-комунікаційній (інноваційно-технологічній) площинах (табл. 1). Такі причини розподілено в розрізі деструктивних та конструктивних відносно розвитку вітчизняних регіональних освітніх систем. Щоправда даний розподіл є дещо умовним. Для прикладу, ті ж нові виклики інформаційного суспільства у випадку надмірного прагнення нововведень в освітній процес та формального характеру більшості реформ відповідно нових вимог можуть у результаті призвести до деформації розвитку регіональних освітніх систем. Окрім того, причини конструктивних трансформацій виділено з точки зору нових «шансів» для вітчизняних регіональних освітніх систем покращення їх якісних параметрів та навіть виходу на провідні конкурентні позиції (згідно положень теорії переваг відставання О. Гершекрона, коли менш розвинені країни мають змогу наздогнати розвинених, які, досягнувши певного рівня розвитку, знаходяться в «заторі» [8]).

Таблиця 1

Основні причини трансформації регіональних освітніх систем в Україні з погляду впливу екзогенних факторів

ПРИЧИНИ ТРАНСФОРМАЦІЇ	
що зумовлюють деструктивні трансформації	що зумовлюють конструктивні трансформації
Прояви недобросовісної конкуренції на регіональних ринках праці, у т.ч. стосовно перспектив кар'єрного зростання, можливостей підвищення кваліфікації тощо	Нові виклики інформаційного суспільства та необхідність переходу до економіки знань
Періодичні передвиборні спекуляції щодо проведення освітніх реформ	Глобалізаційні процеси з активним впровадженням різних форм дистанційного навчання
Значна диференціація (розрив) населення в доходах, активні міграційні процеси, що підвищують можливості оплати навчання окремих осіб, створюючи недобросовісне конкурентне середовище між споживачами освітніх послуг	Сформовані у населення схильності обов'язковості навчання (інституціональне середовище), докладання значних зусиль щодо інвестицій у людський капітал
Інтеграційна невизначеність з формальним полівекторним підходом, що обмежує можливості громадян України в навчанні та подальшому працевлаштуванні в європейському просторі (у т.ч. в плані нострифікації дипломів про освіту)	Широка мережа освітніх закладів, на базі яких у випадку грамотного покращення їх матеріально-технічного стану та відповідної інфраструктури можна реалізовувати освітні реформи
Поширення неформальних домовленостей, корупції у різних сферах суспільного життя, відсутність розвинутого механізму захисту прав і свобод людини (у т.ч. осіб, що навчаються)	Високий інтелектуальний потенціал науково-педагогічних кадрів, який у випадку достатнього стимулювання (передусім матеріального) дасть змогу ефективізувати його використання та розвивати, що слугуватиме вагомою конкурентною перевагою для вітчизняних регіональних освітніх систем

Джерело : складено автором

Серед виділених у табл. 1 причин трансформації регіональних освітніх систем, які надають їм «шанс наздоганяння» розвинених країн, слід особливу увагу звернути на нові виклики інформаційного суспільства та перехід до економіки знань. Систематизація наукових поглядів щодо цього повинна передбачати формування концепції трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу країни до інформаційного суспільства, що буде предметом наших подальших досліджень. Основною ідеєю такої концепції є обґрунтування необхідності формування і розвитку регіональних освітніх систем через здійснення трансформації у сфері освіти з переходом від виключно централізованої урегульованості до регіоналізації освітнього простору.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, вітчизняний освітній простір характеризується хаотичним формуванням регіональних освітніх систем, які у визначених координатах простору і часу (з потужними детермінаціями геополітичним розташуванням) усе більше проявляються через тяжіння потоків освітніх міграцій. Така ситуація вимагає концептуального бачення держави щодо припустимості процесів регіоналізації освітнього простору. Враховуючи величезне значення освіти для нації, потреба урегульованості формування регіональних освітніх систем є більш, ніж очевидною. За таких умов слід проводити ефективні трансформаційні зміни з метою такого їх розвитку, щоб вони слугували відмінною передумовою для органічного переходу країни до інформаційного суспільства.

Бібліографічний список

1. Конев В. А. Культура и архитектура педагогического пространства / В. А. Конев // Вопросы философии. – 1996. – № 10. – С. 46-57.
2. Гаєвська Л. А. Управління освітою: Нові пріоритети / Л. А. Гаєвська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Osvita/9.pdf>
3. Стратегия образования XXI века и качество жизни / [Шленов Ю. В., Бойцов Б. В., Азаров В. Н. и др.] // Качество. Инновации. Образование. – 2002. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.quality-journal.ru/data/article/42/files/ShlenovBoyctsovAzarovKryanevKuznetsov.pdf>
4. Барановський Ф. Трансформація українського соціуму: аналіз актуальних проблем / Ф. Барановський, Ю. Скорченко // Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.social-science.com.ua/.../726_...
5. Плинокос Д. Д. Трансформація моделей освіти для формування сучасної економіки знань / Д. Д. Плинокос // II Международная научно-практическая Интернет-конференция «Проблемы формирования новой экономики XXI века» (25-26 декабря 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.confcontact.com/2009new/11-plinokos.php>
6. Педченко Г. П. Трансформація системи вищої освіти в Україні / Г. П. Педченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_4/18-4-45.pdf
7. Соскін О. Трансформація системи вищої освіти в контексті європейської інтеграції України / О. Соскін // Освіта: Інтернет-холдинг Олега Соскіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050514.html>
8. Дерлугьян Г. Тупик как историческая развилка / Г. Дерлугьян // Эксперт-Украина. – 2007. – № 44. – С. 50-54.

Анотація

У статті сформульовано сутність трансформації регіональних освітніх систем як логічного процесу. Здійснено теоретичний огляд підходів вітчизняних вчених щодо проблемності та напрямів трансформаційних процесів у сфері освіти. Систематизовано основні причини трансформації регіональних освітніх систем в Україні з погляду впливу на них екзогенних факторів. Доведено необхідність формування концепції трансформації регіональних освітніх систем через здійснення змін у сфері освіти з переходом від виключно централізованої урегульованості до регіоналізації освітнього простору.

Ключові слова: трансформація, освіта, регіональна освітня система, процес.

Аннотация

В статье сформулировано сущность трансформации региональных образовательных систем как логического процесса. Осуществлен теоретический обзор подходов отечественных ученых относительно проблемности направлений трансформационных процессов в сфере образования. Систематизированы основные причины трансформации региональных образовательных систем в Украине с точки зрения влияния на них экзогенных факторов. Доказана необходимость формирования концепции трансформации региональных образовательных систем путем осуществления изменений в сфере образования с переходом от исключительно централизованной урегулированности к регионализации образовательного пространства.

Ключевые слова: трансформация, образование, региональная образовательная система, процесс.

Annotation

The paper formulates the essence of the transformation of regional educational systems as a logical process. The theoretical overview of approaches to local scientists on problematic areas and transformation processes in education. Systematized the main causes transformation of regional educational systems in Ukraine in terms of exposure to exogenous factors. The necessity of forming a concept of transformation of regional education systems through the implementation of changes in education with the transition from purely centralized regular to the regionalization of educational space.

Key words: transformation, education, regional educational system process.